

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך נה, תשס"ה-תשס"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

סימנים עתיקים לשימוש חדש?

המניע להצעה

הצעתו של מרדכי מישור מכוונת לכאורה להעמיד "שיטת ניקוד חדשה", אבל מן הקריאה מתברר כי שיטת ניקוד חדשה זו איננה מכוונת לבוא במקום הכתב המנוקד המסורתי. השיטה שהוא מציע מכוונת לדבריו להיספח ל"כתיב המלא דווקא, המכונה 'חסר הניקוד', שמעתה [כלומר אם תתקבל הצעתו] הכינוי 'חסר הניקוד' יחדל להתאים לו". כלומר הוא מכוון את הצעתו להעמדת תחליף לכתב הרגיל המשמש אותנו היום, הוא הכתב הלא-מנוקד. האומנם תחליף זה, שהוא כתב מנוקד, עשוי לבוא במקום הכתב הלא-מנוקד?

הכתב הלא-מנוקד

אכן הכתב העברי הלא-מנוקד אינו מרווה נחת את המשתמשים בו. יש בו חסרונות רבים:

1. חלק ניכר מן התנועות המצויות במילים אינו מסומן בכתב;
 2. הוא אינו מבחין בין מכפל עיצורים (תאורטי) ובין עיצור בודד: שניהם נכתבים באות אחת;
 3. אין רווח בין מילת שימוש זעירה למילה שאחריה;
 4. האותיות אהו"י הן דו-משמעיות: הן מסמנות לפעמים עיצור ולפעמים תנועה. חסרונות אלה הופכים כמעט כל מחרוזת אותיות הכתובה בין רווחים לרבת משמעויות, וזיהוי המבנה הקולי של המילה נעשה תלוי בזיהוי המילים האחרות שבאותו מבע: כל מבע הופך לחידת תצרף! חסרונות אלה מכבידים על כל כותבי העברית וקוראי העברית: על הילדים דוברי העברית, שאינם יכולים להיהפך במהירות לקוראים מיומנים, על דוברי שפות זרות בבואם ללמוד עברית, וללא ספק הם מכבידים גם על קוראים ותיקים שגדלו על ברכי העברית.
- לעומת זאת הכתב הלא-מנוקד יש לו יתרון חשוב אחד על פני הכתב המנוקד: הוא נכתב בערוץ אחד. בתכונה זו הכתב הזה מקביל לדיבור: הרי הדיבור יוצא ברצף הגייס מפי הדובר, כשכל הגה בא אחרי הקודם לו (ולא מתחתיו). גם על

אוזנו של המאזין מידפקים ההגיים זה אחרי זה ברצף אחד והם באים הגה אחרי הגה (ולא הגה מתחת להגה). למשל, רצף ההגיים של המילה זָקָן הוא zaqan, ולא לפי התמונה שמעמיד הכתב המנוקד: z q n
a a

ערוצי כתיבה. אכן כאמור לעיל בכתב הלא-מנוקד מושמטות בדוגמה זו שתי התנועות a. בכל זאת מה שמסומן בכתיבה בא ברצף נכון ובערוץ אחד. הכתב המנוקד, לעומת זאת, אינו מקביל לרצף הדיבור.

גם כלי הכתיבה השתנו: כאשר כתבו אבותינו בנוצת אווז היה די פשוט להרים את הנוצה מן המהלך הרצוף של כתיבת האותיות ולסמן נקודות או קווים מתחת לאות, מעליה או בתוכה. ניתן היה לעשות זאת גם כשנסתיים תהליך כתיבת האותיות כולן, ואז היה הכותב שב ומטיל את הנקודות הזעירות מתחת לאותיות הכתובות, בתוכן או מעליהן (כך בוודאי בניקוד ספרי הקודש). יפה היה הכתב המנוקד לתנאי הכתיבה של הימים ההם, ובהמשך דברינו עוד נספר בחשיבותו. אבל הצעה לחזור בימינו אל כתב מנוקד, ויהיה "משופר" או "מוקל" ככל שיהיה, נראית על פניה לא רצינית ובלתי אפשרית: ניצחון כלי הכתיבה המודרניים, ובמיוחד המחשב, אינו מוטל בספק. והנה כל המערכות האלקטרוניות או המכניות המשמשות להעברת אותיות וסימנים מיוסדות על ההנחה הברורה: הכתיבה ראוי שתיעשה ברצף המקביל לדיבור, לכן יש לכתוב בערוץ אחד!

מבנה תאורטי (פונמי) ומבנה קולי

השתמשנו לעיל בביטוי "מכפל תאורטי". ראוי להבהיר כאן כי מושג זה מיוסד על הנחה המצויה ביסודם של רוב הכתבים המשמשים בעולם: המילה הכתובה מייצגת לרוב בחלקה את המבנה התאורטי ולא את המבנה הקולי של המילה הדבורה. במילים אחרות, המילה הכתובה מסומנת על ידי הפונמות שלה, ולא תמיד הפונמה מציינת בדיוק את ההגה שהיא מרמזת אליו. לעתים יש צורך ממשי וחשוב בהבדלה בין הפונמות ובין ההגיים, וכשהכתב בנוי כהלכה מפעילים דוברי השפה חוקי קריאה כדי להשמיע או לזהות את המבנה הקולי השלם של המילים הכתובות.

אין לך שפה שאין בה חוקי קריאה, אבל כמובן כל שפה יש לה חוקי קריאה משלה. למשל במילה האנגלית illegal יש מכפל אותיות לסימון הפונמה /l/ (מילה אנגלית זו מקיימת את כלל "חסרי פ"נ": ה־n של צורן הקידומת in-מידמה לעיצור [l] שאחריו, ולכן יש ב־[l] "דגש חזק"), אבל מכפל זה הוא מכפל תאורטי, כלומר פונמי, והמבנה הקולי המרומז בו הוא עיצור יחיד ולא כפול, כי באנגלית יש חוק קריאה הקובע: במקום שאתה מוצא מכפל – בטא עיצור יחיד. באיטלקית למשל החוק המקביל יאמר: כשלפניך מכפל – השמע אותו.

דוגמה אחרת לחשיבות ההבדלה בין מבנה תאורטי ומבנה קולי: האות t אחרי תנועה בצירוף tion בסוף מילה אנגלית מבוטאת [š] ולא [t]. האות t מסמנת את הפונמה האחת, הקיימת גם בצורות אחרות של המילה, אבל בהן היא בעלת מבנה קולי אחר. הכתב המסמן את הפונמה משקף רצון לשמור את הקשר בין המילים, לכן הפונמה נשמרת בכתב גם כאשר הביצוע הקולי שלה הוא אחר. השוו למשל devote – devotion.

גם בכתב שלנו היום אפשר למצוא הבדל בין פרטים פונמיים במילה הכתובה ובין ביצועים כמבע קולי. למשל האות טי"ת נכתבת במילה טעות, אבל המשמעות הקולית של אות זו אינה שונה בימינו מן המשמעות הקולית של האות תי"ו. נמצא שיש מבנה תאורטי של מילה, הוא המובע בכתיבת המילה וערוך על פי חוקי כתיבה. אבל קורא העברית מפעיל חוקי קריאה של השפה. למשל חוק קריאה בעברית של ימינו קובע: בטא טי"ת כמו שאתה מבטא תי"ו.

בהצעה אין הבחנה בין מבנה פונמי ומבנה קולי

חסרונה המהותי של ההצעה – נוסף על התמיהה שלנוכח מכשירי הכתיבה המודרניים יכול אדם להציע בכובד ראש להמיר את הכתב הנוכחי הנכתב בערוץ אחד בכתב המיוסד על שניים או שלושה ערוצי כתיבה – הוא שאין בנודה כלל על הפרדה בין חוקי כתיבה לחוקי קריאה, אלא מנסה לנסח את חוקי הכתיבה כאילו הם עצמם צריכים להיות גם חוקי קריאה. במילים אחרות, הכתיבה היא כאילו פונטית ביחס לתנועות: אתה שומע תנועת a – כתוב תמיד פתח; אתה שומע e – כתוב צירי. אבל כמובן הכתיבה אינה פונטית כלל.

חשוב לעיין בפרשת הדגש החזק בהצעה. בהצעה עצמה הוא כמעט אינו מוזכר, אבל כשהמחבר מנסח לפי דרכו את "כללי נטיית השם" הוא קובע ש"הדגש החזק מסומן תמיד". ברור שזו אינה הוראה פונטית לדוברי העברית שלנו (הרי אצלנו מכפל עיצורים, שאינו מסומן בכתב הלא־מנוקד שלנו, אינו מסמן מבנה קולי אחר מזה שמסמן עיצור יחיד), אבל אצלו היא גם אינה קביעה פונמית. המחבר סבור שההגייה התקנית מחייבת הכפלת העיצור (כמו חוק הקריאה באיטלקית), אבל מכיוון שאין הוא ממליץ על "הגייה תקנית", אלא כל מאמציו הם להתאים את הכתב למציאות הלשונית שלנו, נשאר הדגש החזק בגדר מצווה לא מנומקת. בכתב שלם, מתוקן כראוי, הדגשים החזקים אכן "מפוזרים מלכתחילה" על פני הטקסט, כמו למשל בדוגמה של illegal שהבאנו לעיל, וכל אחד מן המכפלים – הנראים כולם לעין – נימוק הופעתו עמו. אבל מה עושים דגשים חזקים חסרי משמעות קולית וחסרי הוראה פונמית בהצעה שלפנינו?

המחיר

החיסרון המהותי השני של ההצעה הוא המחיר התרבותי הכבד שאנו עתידים לשלם על ניסיון זה, גם אם כישלוננו מובטח. הכתב הלא-מנוקד הוא הכתב העיקרי המשמש בימינו, אבל ביסודה של הכרת המבנה הפונולוגי והמורפולוגי של הלשון העברית עומד הכתב המנוקד. וכאן יש להעיר כי הנחת היסוד שלנו, שהיא בוודאי גם הנחתו של בעל ההצעה, היא שהלשון העברית ניתנת לתיאור פונולוגי ומורפולוגי אחיד לכל תקופותיה.

הכתב המנוקד נולד כאשר צאצאי דוברי העברית עברו לדבר בשפות אחרות (בדורות הראשונים אחרי הכיבוש המוסלמי), וגידלו את ילדיהם כנראה באיזה ניב של הערבית, שסיגלו הילידים לעצמם באזורי הכיבוש הערבי. כשעליך להקנות יכולת זיהוי קולי של טקסטים כתובים שהם בלתי מובנים לקורא, אין לך דרך אלא לתת חוקי כתיבה שיהיו זהים ככל האפשר לחוקי הקריאה הנדרשים. והרי זו הייתה תכלית הכנסת הניקוד אל הספר הקדוש – לאפשר מבע קולי ראוי של הטקסט לתלמידים שלא הכירו עברית ודיברו בשפה אחרת. אבל מצב זה שונה בתכלית ממצב הלשון העברית היום, כשילדינו קודם כול מדברים בשפה ורק אחר כך לומדים לקרוא ולכתוב בה. הוא הדין בדוברי שפות אחרות בחברה הישראלית. גם הם, כשהם מתוודעים אל דוברי עברית הם שומעים עברית מכל עבר ולימוד השפה אצלם מלווה מלכתחילה בהכרת המבנה הקולי שלה.

על יסוד הטקסטים המנוקדים האלה, אף על פי שהם כווננו בזמנו להיות כתב פונטי ולא כתב פונמי, כלומר לשקף את המבנה הקולי ולא את המבנה התאורטי של המילה, יכלו הבלשנים להכיר גם את המבנה הפונמי, התאורטי, של המילה העברית. במיוחד חשוב לציין את ההבחנה המרכזית המתגלית בין הברה פתוחה והברה סגורה. כשזו האחרונה מסתיימת במכפל היא מסומנת בכתב המנוקד שלנו לא על ידי אות בסופה, אלא על ידי הדגש הנמצא באות שאחרי התנועה של ההברה. דגש זה מציין מכפל של שני עיצורים, ופירושו שההברה הקודמת לו היא הברה סגורה. כאמור לעיל, אחת היא איך מתבצע מכפל תאורטי זה, כלומר מהו המבנה הקולי הנרמז בו. חשיבותו בעצם מציאותו, שכן על יסוד ההבחנה בין הברה סגורה והברה פתוחה יכלו הנקדנים להעמיד מערכת פונטית של הבחנה בין שני סוגי תנועות: תנועות בהברה פתוחה (קרא להן "גדולות", "ארוכות" או "לבנות") ותנועות בהברה סגורה ("קטנות", "קצרות" או "שחורות"), וגם להבחין במשקל המילה, כגון שהמילה פְּרָנֶס היא במשקל סֶבֶל, שהפועל הַתְּפַרֵּקֵד הוא במשקל הַתְּפַקֵּד. בלי ספק יש כאן מסירה כפולה של מידע (גם רמיזה על הברה גם מסירת סוג התנועה), שאיננה נחוצה בכתיבה פונמית, אבל לסימון הפונטי היא הייתה מועילה.

נכתוב בימינו באיזו דרך שנכתוב – ורצוי כמובן שנחפש כתב שיהיה מיוסד על המבנה הפונמי של המילה, שלא יוותר על שום יסוד פונמי, שילווה בחוקי קריאה קלים, והחשוב מכול: שייכתב בערוץ אחד – הכתב המסורתי המנוקד יהיה שמור עמנו תמיד כמגדלור המאיר לנו בנאמנות את המבנה הפונולוגי והמורפולוגי המלא של לשוננו. בכל עת, וסבורני שבכל רמת לימוד, כולל בבית הספר היסודי (אולי בתחילה בבתי המדרש למורים), ראוי שנעיין בו מחדש ונשוב ונדון בבעיות הלשוניות של ימינו לפיו. בעל ההצעה אכן מבטיח לנו כי "הניקוד הטברני ימשיך למשול בכיפה", אבל זוהי אמירת שווא. ההצעה להשתמש בסימני הניקוד המסורתיים העתיקים בתור כלי ומכשיר לרישום "נוח" של מנהגי ההגייה המקובלים בימינו היא פגיעה אנושה בשיטת הכתב המנוקד. מי שילמד שמותר לו לכתוב בחיבור בית הספר "נֶעַר" גם נֶעַר גם נָעַר, "תִּרְד" גם תִּרְד גם תָּרַד, אין לו כל סיכוי להכיר גם מערכת אחרת המשתמשת באותם סימנים, אבל בה מבחינים בין הברות סגורות להברות פתוחות, בין "תנועות גדולות" ל"תנועות קטנות", ובה הבחנה זו כרוכה גם במקומו של הטעם. הוא גם לעולם לא יוכל להבין מה פתאום מופיעים דגשים חזקים בכל מיני אותיות. ההצעה היא דוגמה מובהקת למעשים שכוונתם לשמר את הישן אבל שלמעשה הם מוליכים את הישן לאבדון. בבחינת "חבית שבור ויין שמור?". אם רצוננו לשמר את הלשון אשר בפינו במסגרת העברית הקיימת זה דורות, חלילה לנו מלהשתמש בסימני הניקוד העתיקים לצורכי מבע קולי של לשוננו היום. סימני הניקוד לעצמם ומילים עבריות בימינו לעצמן.

סוף דבר

פתרון לחסרונות הכתב העברי הלא-מנוקד לא יימצא על ידי ניצול סימני הכתב המנוקד בניסיון חסר סיכוי לבטל משהו מחסרונות הכתב הזה, ניצול העלול להרוס בלי משים את מסורת הכתב המנוקד. הפתרון האמיתי יימצא רק בהחלטה אמיצה לסגל לנו – מבלי לפגוע במסורת הכתב המנוקד! – שיטת כתיבה שמבנה המילים בעברית שלנו יובע בה בדיוק פונמי, בשלמות וביתר יעילות מן הכתב המנוקד, ושתאפשר לכל ילד דובר עברית בבית הספר, לכל איש עסקים דובר עברית, לכל מורה ופקיד באוניברסיטה – לכתוב עברית ולא אנגלית כשהם מבקשים בסך הכול לפרסם הודעה או לכתוב מכתב במחשב שלהם. כשנמנעים אנו מלעשות כן, גם אם ברור שהפתרון הזה ישמור על העברית הן בפנימיותה והן בשימושה, נדמה לנו שאנו "מגנים על המסורת" ונוזהרים מלהכניס "צלם בהיכל". אבל התוצאה היא שאנו מוותרים על העברית והופכים אותה לשפת שבת, חסרת ערך בחיי יום-יום. שפה לאומית צריכה להיות "שפה אופפת כול".